

SUDAMJA - FJERA SV. DUJE

TANJA BAN
Etnografski muzej Split
Iza Vestibula 4
HR-21000 Split

UDK 394.6
Pregledni članak
Review paper
Primljeno/Received: 2.08.2013.
Prihvaćeno/Accepted: 9.08.2013.

Sveti Dujе je već stoljećima zaštitnik grada Splita. Različite generacije kroz povijest na različite su ga načine slavile, svaka generacija je dodala ili uzela nešto svoje. Kada danas plovimo povijesnim bespućima uočavamo mnogobrojne promjene u odnosu na nedaleku prošlost. Mogli bismo pronaći niz subjektivnih i objektivnih razloga iščeznuća pojedinih običaja, no dio njih ipak je do danas sačuvan, ako ne u obredima, onda u pričama, pjesmama i muzejima koji svjedoče o vremenu koje je prošlo i koje nam je ostavilo velike tragove.

Zaštitnik je često usko povezan s mjesnom vjerskom tradicijom. On je naslovnik crkve, svetac čije ime nosi crkva. On je čuvar grada, dakle, zaštitnik kojega štuje čitava komuna, općina, čitava zajednica. Stoga se u toj nadnaravnoj vezi tome svecu odaje naročita počast vjernika i građana. On je, uvijek svojim djelom ili dijelom svojega života uključen u povijest grada. Tu se, na području grada, nekada dogodilo nešto što toga sveca posebno ističe: načinio je kakvo dobro djelo, čudo, tu je živio, bio mučen i ubijen, tu je propovijedao ili je, na koji dramatičan način obilježen njegov boravak. Tako se ono povijesno, stvarno, što se doista dogodilo, realni život čovjeka, povezuje s emotivnim, poučnim, s pričom, legendom, pučkom maštom.

Svaki grad, mjesto, selo ili zaselak imaju svog mjesnog zaštitnika, te ga štuju na njegov dan koji mu je pridružen u kalendarskoj godini. U različitim dijelovima Hrvatske se na različite načine štuju i slave mjesni zaštitnici. Svako mjesto zaštitnika slavi na svoj način, različitim crkvenim obredima koji očituju pučku pobožnost, te različitim vanjskim izgledom i obredima koji su usmenom predajom dogovoreni među ljudima određenog kraja, te se tako i prenose na nove generacije.

U slavlju sveca, zaštitnika grada, sudjeluje cijeli grad, pa njegov dan poprima ponekad i višeznačajnu funkciju. Mala mjesta slave svoje zaštitnike u svom lokalnom djelokrugu dok veći gradovi za dana slavljenja svog zaštitnika u grad privuku mnoštvo ljudi iz grada, njegove okolice, pa čak i šire. Sve je to kroz stoljeća postao

dio običaja, dio nacionalnog i kulturnog blaga po kojem je ovaj dio Hrvatske prepoznatljiv.

Time će se baviti i moj rad. Pokušat ću objasniti osnovne značajke dana sv. Duje u Splitu, ali ću se tako osvrnuti na niz događanja i pojava koje se na taj dan u gradu događaju. Ujedno ću komparativnom analizom pokušati doznati što se kroz povijest mijenjalo u slavljenju dana svetog Duje u Splitu.

SV. DUJAM, BISKUP I MUČENIK - ZAŠTITNIK GRADA

Ono što je Dubrovčanima sv. Vlaho, Trogiranima sv. Ivan, to je Splitsanima sv. Duje. Sv. Dujam (od milja Duje) je zaštitnik (patron) i čuvar grada Splita, čije je štovanje tijesno povezano s počecima kršćanstva. Naime, sv. Duje bi prema legendarnoj srednjovjekovnoj tradiciji bio prvi salonitarski biskup. Domovina mu je bila Sirija. Kao učenik sv. Petra dolazi u Salonu širiti kršćanstvo, te biva mučenički ubijen 7. svibnja u 1. st.

Tradiciju splitske crkve da ona potječe iz apostolskih vremena, jer je njen prvi biskup sv. Duje bio mučenik sv. Petra, zabilježio je u 13. st. splitski arhiđakon Toma (1200-1268) u svojoj Povijesti salonitarskih i splitskih prvosvećenika (Duplančić i ostali autori, 2004:29).

Međutim, rezultati arheoloških iskanja u Saloni, te kritička analiza raznih hagiografskih i drugih izvora, a za što je zaslužan najviše don Frane Bulić (1846-1934) su dokazali da sv. Duje nije mogao biti učenikom sv. Petra jer je živio u Dioklecijanovo doba krajem 3. i početkom 4. st., karakterističnom po progonima kršćana, te je podnio mučeništvo 10. travnja 304. god., a što je danas kao povijesno i dokazano.

Zašto se u Splitu blagdan sv. Duje slavi 7. svibnja, a ne na dan njegova mučeništva 10. travnja, razlog je po don Frani Buliću, ali i mnogim drugim arheolozima i povjesničarima isključivo iz praktičkih razloga. Naime, kako 10. travnja često bude u vrijeme korizme, kada se po liturgijskim propisima ne mogu svetkovati sveci, svetkovina sv. Duje prenesena je na 7. svibnja.

Posebno pitanje je bilo gdje počivaju svečeve kosti. Dugo se smatralo istinitim da je prema nalogu pape Ivana IV Dalmatinca opat Martin pokupio relikvije dalmatinskih mučenika iz njihovih grobnica u staroj Saloni i prenio ih 641. g. u Rim gdje su položene u novoizgrađenu kapelu posvećenu salonitarskom mučeniku sv. Venanciju, u krstionici sv. Ivana Lateranskog, gdje je na mozaiku sv. Dujam prikazan s ostalim solinskim mučenicima.

U najnovije vrijeme povjesničari sumnjaju u utemeljenost vijesti o prijenosu relikvija salonitarskih mučenika u Rim, dok između legende i zbilje i dalje živi priča da je utemeljitelj splitske biskupije Ivan Ravenjanin polovicom sedmog stoljeća dio svećevih moći, zajedno sa zemnim ostacima tkalca sv. Anastazija - Staša iz Akviele, prenio iz Salone u dotadašnji mauzolej rimskog cara Dioklecijana (243-316.).

Grad Split s posebnom pažnjom štuje kosti (moći) sv. Duje u Splitskoj katedrali, nekoć Dioklecijanovom mauzoleju, prvotno posvećenoj Blaženoj djevici Mariji. S vremenom je u pučkom nazivlju dobila ime Sv. Duje, te u njoj od 1770. g. počivaju svećeve kosti u baroknom oltaru kojeg je izgradio mletački kipar G. M. Morlatier.

PROSLAVA BLAGDANA I PUČKA FJERA

Stoljećima je život ljudi bio usko povezan uz vjerski kalendar. Isto tako je taj kalendar u mnogo čemu bio prilagođen ritmu poljoprivredne godine. Blagdani ne bijahu samo vjerski događaji, osobito oni vezani uz zaštitnike gradova i mjesta. Ti su blagdani u pravilu bili i sajmovi za širu okolicu, ali i prvorazredni društveni događaj. Te su pučke proslave kombinirane sa sajmovima u obalnim i otočkim gradovima srednje Dalmacije nazivane *fjera* ili *fešta*.

Tako je i proslava zaštitnika grada Splita sv. Duje jedan od najvažnijih blagdana tradicijskog kalendara i tipična manifestacija pučke pobožnosti. Pored osnovne veze čovjeka i Boga koja se ostvaruje posredstvom sveca, njegovim godišnjim blagdanom kao najpopularnijim oblikom šovanja, ispunjavaju se određene društvene funkcije: komunikacija među ljudima i potvrda njihova zajedništva (Vojnović-Traživuk, 2004:8).

Sudamja je stari splitski naziv za blagdan svetog Dujma, zaštitnika grada, za kojeg je uobičajeno korištenje hipokorističkog imena Duje, a u novije vrijeme za blagdan prevladava naziv Fjera sv. Duje.

Uz liturgijsku svečanost (služba Božja), blagdan sadrži i procesiju kao pučko-liturgijsku manifestaciju, te izrazito pučke elemente u praksi sajmenog okupljanja s igrama, raznovrsnim zabavama i drugim priredbama.

Sudamja se, dakle, sastoji od liturgijske okosnice običaja i pučkih elemenata koji je nadopunjuju.

PRASTARA SUDAMJA

Početak štovanja i slavlja sv. Duje, a zatim i sajma, te ostalih manifestacija treba tražiti u dalekoj prošlosti kada je splitski nadbiskup Ivan Ravenjanin (polovica 7., pa kroz 8 st., iako znanstvenici nemaju jednako mišljenje o vremenu njegovog boravka kod nas) prenio iz Salone s lokaliteta Manastirine kosti sv. Duje u Split (Božić-Bužančić, 1983:102).

Kako je izgledao taj praznik u svojim počecima nije nam poznato, jer nisu sačuvani izvori ili ako postoji i neki podatak, onda nije proučen.

Međutim, pouzdano se zna da je blagdan sv. Duje u srednjem vijeku bio glavna svetkovina komune, da su sjaj davali crkveni obredi, naročito procesija i da se tih dana trgovalo na poznatoj *fjeri*. Kao jedan od osnovnih izvora za ta saznanja nam je srednjovjekovni splitski statut iz 1312. godine. Naime, srednjovjekovni statuti dalmatinskim komuna, za razliku od današnjih statuta pojedinih općina, nisu regulirali samo organizaciju i djelovanje njihove političke vlasti, već i gotovo sve važnije društvene odnose u njima. Stoga su ti srednjovjekovni statuti dalmatinskih komuna neiscrpno vrelo za upoznavanje života u njima od najstarijih vremena.

Tako splitski statut iz 1312. g. donosi posebne odredbe o štovanju i proslavi sv. Dujma. Svaki Splicićanin svetkuje taj blagdan, na komunalni trošak se svake godine treba izraditi jedna voštanica koju treba darovati katedrali, a svaka kuća po jednu voštanicu ili barem svijeću, dopušteno je svakome doći u grad na svetkovinu, osim onome tko je protjeran ili bio osuđen za neke zločine, da bi blagdan protekao u miru predviđeno je da kazne za zločine počinjene na taj dan, te dan prije i poslije, budu podvostručene, svatko se tada morao suzdržavati od svakoga teškog napora i rada, te svih težačkih poslova, osim onih poslova koji su neodgodivi (Duplančić i drugi autori, 2004:81,94).

Dan sv. Duje koristio se i kao dan godišnjeg sajma. Bila je to prilika da se u atmosferi slavlja, opuštenosti i praštanja širom otvore gradska vrata i tako omogućiti što slobodnija trgovina.

U prilog tome da je blagdan, pored vjerske imao i trgovačku komponentu govori i Tekst reformacije iz Statuta grada u 14. st., gl. CXI. U njegovim odredbama izravno se govori o slobodnoj trgovini svih i to tri dana prije i poslije, tako da su od tada stranci za vrijeme praznika sv. Duje mogli zajedno s gradskim stanovništvom slobodno trgovati, prodavati na veliko i malo bez ikakve kazne, pa

je praznik sveca zaštitnika postao prilika za glavno godišnje trgovanje (Duplančić i drugi autori, 2004:81,94).

Poticanje trgovine značilo je uspostavljanje kontakata među izoliranim srednjovjekovnim zajednicama, a takva odluka je omogućila okupljanje raznog stanovništva kome je trgovanje i druženje postalo svrha dolaska. Prodavači su pristizali nekoliko dana uoči blagdana, pa je prodaja robe započinjala njihovim okupljanjem na trgovišću (Vujnović, 1989:53).

Početak 16. st. kada su učestali napadi Turaka i na splitski teritorij, slavljenje zaštitnika Splita je opalo, a ponovno je obnovljeno za vrijeme mletačke vlasti koja je 1515. g.naredila splitskom knezu da učini sve kako bi se ponovno oživila redovna godišnja *fjera* sv. Dujma i da odvrati one kojih tih dana idu u Krajinu.¹ Iz te odluke vidljivo je koliko je bila važna trgovačka aktivnost tih dana za grad.

U društvenim zabavama, posebno viteškim igrama na *Sudamju* sudjelovali su građani, pučani-težaci, okolno seosko stanovništvo i očito mlađe svećenstvo.

To dokazuje zabrana splitskog nadbiskupa iz 1535. g. da svećenici sudjeluju u natjecanjima, pa se iz tih i drugih vijesti vidi da je uz brigu gradske uprave da se *Sudamja* održi, društvena i ekonomska važnost sajma stoljećima nadjačavala značaj crkvenog blagdana (Vujnović, 1989:53, Božić Bužančić, 1982:151).

Kako iz toga razdoblja datiraju još neki vrlo rijetki, ali vrijedni sačuvani zapisi koji nam govore o nekim bitnim obilježjima *Sudamje*, to je svaki od tih zapisa izuzetno važan.

Tako je npr. generalni providur A. Vendramin iz 17. st. zabranio do tada redovite izdatke za taj blagdan. To su bili izdaci za svečanosti, regate, plesove, natjecanja *giostre*² i druge igre uz nagradu. I iz godišnjeg proračuna grada Splita vidljivo je da su se i u 18. st. prigodom *Sudamje* održavala razna natjecanja i dijelile nagrade (Božić-Bužančić, 1983:107). Jedan podatak zabilježen je i u pravilniku o raznim ceremonijama iz kraja 17. st. i početkom 18. st. u kojem se navodi da je za vrijeme sajma izlagano mnogo trgovačke robe i da su održavane razne igre, odnosno natjecanja (Duplančić i dr. autori, 2004:97). Teško je reći što se u ozračjima tih proslava i načinu zabave sačuvalo nepromijenjeno, jer su detaljni opisi vrlo rijetki. Ono što je sigurno je to da je blagdan, koji je u

¹ Odluka iz 1515. g. o oživljavanju sajma na blagdan sv. Dujma nalazi se u Zlatnoj knjizi grada Splita koja se čuva u Muzeju grada Splita

² Koja je to igra nema podataka ili isti nisu istraženi.

početku najvjerojatnije imao samo vjerski karakter, tijekom godina počeo poprimati i svjetovne elemente vezane prvenstveno uz trgovinu, a zatim i za zabavu, druženja, razne igre i turnire, te da će štovanje sveca tijekom sljedećih stoljeća prerastati u prvorazredan društveni događaj u gradu Splitu.

SUDAMJA U BLIŽOJ PROŠLOSTI

Dok je poznavanje ovog najvažnijeg gradskog blagdana u prošlosti fragmentarno, *Sudamja* se početkom 20. st. može rekonstruirati znatno cjelovitije. Početkom 20. st. Split je bio slikovit gradić koji je imao oko 20.000 stanovnika. Bio je to težački grad, jer su njegove dvije trećine stanovništva činili žitelji tadašnjih splitskih predgrađa Velog varoša, Lučca, Manuša i Dobri, koji su se većim dijelom bavili poljoprivredom, a nešto manje ribarstvom.

U godišnjem ciklusu običaja centralno mjesto pripadalo je Sudamji, kada se u Split slijevalo okolno stanovništvo, ali i ljudi iz udaljenih krajeva. U tom vremenu *Sudamja* je važan društveni događaj i centralna proslava u srednjoj Dalmaciji i uzor sličnim crkvenim svetkovinama i pratećim sajmovima u manjim obalnim i otočkim mjestima, te selima Dalmatinske zagore, u kojoj se na poseban način isprepliću liturgijski i folklorni, urbani i ruralni, te komercijalni čimbenici. Temeljne odrednice blagdana toga vremena bili su vjerski obredi, trgovina i rasonoda pučanstva.

Uoči Sudamje

Prazničko raspoloženje osjećalo se već dva do tri dana uoči samog blagdana: *U žežin Sudamje počela bi fešta na malo i veliko. Po ciloj rivi bidu gorili bengali, pucale maškule, rokete i svirala mužika koja je zabavljala svit do kasno, a cili bi grad bi narešen i inbandjeran*³ (Kovačić, 1971:220).

Po starinskom običaju (adetu) sva zvona splitskim crkava osam dana unaprijed navještavala su najveći i najveseliji gradski blagdan.

Sama proslava *Sudamje* tadašnjih godina (prva polovica 20. st.) trajala je dva dana, 6. i 7. svibnja. Nekoliko dana ranije na Rivi su se podizali u dugom nizu, improvizirani drveni i platneni dućani (barake) za prodaju galanterijske robe i svakovrsnih igračaka, a na

³ žežin-uoči, maškule-mali topovi, rokete-vatromet, narešen-okičen, inbandjeran-okičen zastavama

malo dalje, prema Matejuški, veliki šatori i suncobrani za razne zabavnjake, cirkuske predstave, panorame i vrtuljke.

Grad je za tu prigodu bio posebno uređen, osvjetljen i okićen, jer trebalo je stvoriti ugođaj koji će privući što više gostiju.

Do 1928. g. po prozorima su se vijorile hrvatske trobojnice, a autonomaši, kao i oni koji su htjeli biti uz njih vješali su crvene zastave *strate*. Kada je 1929. g. zavedena *šestojanuarska diktatura*, bile su zabranjene nacionalne zastave, a Splićani su na prozore umjesto zastava vješali sagove (Perić, 2003., članak Splitski Memento). Tih dana je bilo puno više svjetlosti i u splitskim dućanima i kavanama, da bi privukle veću pažnju pa tako ostvarile veći promet. U ranijim stoljećima izvor svjetlosti bile su uljanice, lojanice i voštanice, a početkom 19. st. provedeno je u Splitu osvjetljenje feralima, u kojima su do 1850. g. gorjele uljanice. Od te godine počinje upotreba petroleja. Plinsku rasvjetu dobio je Split prvi među dalmatinskim gradovima.⁴ Kad je konačno grad dobio električno osvjetljenje, sjala su nad gradom na dan *Sudamje* tisuće žarulja (Božić-Bužančić, 1983:103).

Uoči blagdana otvarala se raka sv. Duje, koja je zatvarana s dva ključa. Jedan je čuvao Kaptol, a drugi Općina i svečano bi ga donio gradonačelnik.

U sumrak je na Rivi bilo mnoštvo naroda, a pred Katedralom i vratima od grada⁵ Varošanke i Lučanke⁶ donosile su u velikim pletenim košarama i prodavale specijalne tople bijele kolače, najslađi blagdanski kruh, kojeg su pokrivala vunanim pokrivačima da bi zadržao toplinu (Radica, 1985:338). A glazba bi do kasno u noć uveseljavala građane.

Danima prije blagdana građani Splita bi uređivali i čistili svoje kuće, a roditelji bi imali dosta brige i posla oko pripremanja i kupovanja odjeće i obuće za djecu koja sudjeluju u procesiji. Na sam dan sv. Duje sve je bilo živo, limena glazba obilazila bi gradske ulice svirajući budnicu (koračnicu) da proslavi da veselu intonaciju i da ulije građanima vedro raspoloženje. Toga dana grad je bio prepun ljudi, kako Splićana, tako i onih s primorja i otoka, iz bliže i dalje okolice, sve do Livna i Glamoča, koji su se tu dolazili zabaviti, kupovati ili prodavati (Radica, 1985:340).

⁴ Plinsku rasvjetu je uveo dugogodišnji načelnik Splita dr. Antun Bajamonti (1882-1891).

⁵ ulaz u Dioklecijanovu palaču sa zapadne strane

⁶ stanovnice tadašnjih splitskih predgrađa

Svečani Ophod-Procesija

Jedan od najvažnijih događaja koji se odvijao ujutro na sam blagdan sveca, nakon crkvenih misa, bila je procesija.

Procesija je inače svečana molitva vjernika, koji se kreću pod vodstvom svećenika, najprije oko svečane crkve ili od jednog svetoga mjesta do drugog, s nakanom da pobude pobožnost, evociraju svečeva dobročinstva i odaju mu zahvalnost, ali i zavjetuju se u nadi da će pridobiti njegovu naklonost u budućem životu.

Procesijski ophod, radi toga, ima svoje pravilnosti, milenijski obredni tijek-okretanje prema suncu tj. *naoposuno* okretanje (riječ koja je od polovine 20. st. potpuno pala u zaborav), u tolikoj mjeri predvidljiv u svojoj izvedbenoj postupnosti, da mu je izbljedio prvotni pučki smisao.

U doslovnom smislu *naoposun* znači okretanje prema prividnom kretanju Sunca, a u prenesenom izražava činjenje-onako kako valja, kako Bog hoće: protivno tome je naopako, obrnuto, onako kako ne valja.

Življenje u skladu s *naoposunom* opravdava i ohrabruje nade u sretan i plodonosan život, osobito sudbinu-splet okolnosti za koje se od davnina vjeruje da je izvan ljudskog utjecaja. Korijeni *naposuna* sežu u drevnu Indiju, a takvo shvaćanje preuzimaju indoeuropski narodi: Rimljani, Germani i Slaveni. Kršćanstvo ga preuzima tijekom Srednjeg vijeka, što se odrazilo i na obrednu stranu okretanja oko žrtvenika, oltara, ulaženja i izlaženja iz crkve, ophodima, procesijama i sl.

Tako se i splitska procesija uvijek kretala *naoposun* i prolazila gradom po već utvrđenom ceremonijalu, a prolazila je iz stolne crkve sv. Duje kroz Srebrna vrata Palače na istoku, pa preko Rive obilazeći užu jezgru grada, te se kroz Zlatna vrata Palače na sjeveru vraćala ispred crkve. Nakon toga se u crkvi služila misa, za razliku od danas kada se misa služi ispred crkve-Katedrale.

U procesiji su sudjelovala djeca osnovnih škola s kiticama cvijeća u ruci, najčešće violama, prvopričesnici bi išli s vjeroučiteljima, srednjoškolci s nastavnicima, pobožna udruženja, članovi bratovština sa svijećama i bratimskim obilježjima,⁷ zatim razna građanska društva, limene glazbe svirajući budnice,

⁷ Bratimi su članovi udruženja kršćana laika, u procesiji su se odijevali u slikovite bijele starinske tunike, a poslije u 'civilnu robu' s torcima (voštanicama) u rukama, teškim kandelirima (svijećnjacima), raspelima i stanicama svojih župskih crkava, odgovarajući glasno na molitve svećenika naučene odgovore.

redovnici, časne sestre s djecom iz sirotišta, kanonici kaptola koji nose u rukama srebrne svetačke figure i odmah iza njih pod brokatnim baldahinom splitski biskup s poprsjem sv. Duje i njegovi moćima, a iza biskupa gradonačelnik i splitska uprava u crnim svetačkim odijelima, te mnoštvo u raznim nošnjama, a sav grad u špaliru pratio je završnu svečanost (Radica, 1985:341).

U procesiji bi obavezno bili *pumpjeri* (vatrogasci) i njihova muzika. Vatrogasci su za tu svrhu već mjesec dana ranije učili stupati na igralištu, a toga dana su imali zataknuto zelenilo na kacigama (Božić-Bužančić, 1983:105).

Kulminantnu točku procesije predstavlja biskup s bustom sv. Duje u rukama. Dok on prolazi pod baldahinom, masa u špaliru spušta se pred njim na koljena da oda počast svecu patronu i odmah se diže, tako da se po talasanju naroda u špaliru može pratiti napredovanje procesije. Danas više nema takvog običaja klanjanja ljudi koji prate procesiju.

Sama procesija prvenstveno kao liturgijska manifestacija, bila je i svojevrsna smotra folklor. Uz parove u splitskim nošnjama koji nose baldahin, tu su bili i predstavnici drugih splitskih područja u svojim folklornim kostimima.

Živopisne boje elegantne odjeće, naročito na mladima, davale su joj dojam revije mladosti ljepote i elegancije *jer ti su se dan prvi put stavjali strijači i kanotjere, a ženskadija bi se traveštili u linije tanke vešte s kratkim rukavinam* (Kovačić, 1971:225).⁸

Također je za napomenuti da je jedna od značajnijih proslava sv. Dujma bila ona iz 1770. g. kada je bio prijenos svećevih moći u novi oltar.⁹ Opis događaja ostavio nam je splitski liječnik i skladatelj Julije Bajamonti (1744-1800) koji je za tu prigodu skladao naš prvi oratorij Prijenos svetog Dujma. Isto tako važno je spomenuti procesiju iz 1911. g. koja je prvi put zabilježena na filmskoj traci.¹⁰

U promijenjenim okolnostima iza 2. sv. rata zabranjena je procesija po gradu pa je svedena na gotovo simbolični ophod po peripteru katedrale. Nakon uspostave samostalne Republike Hrvatske odlučeno je da se procesiji vrati nekadašnji obim i sjaj.

⁸ strijači-ljetni lagani slamnati šešir, kanotjere-tvrđi slamnati šešir, traveštit se-preobući se, vešta-ženska haljina

⁹ Dovođen je novi barokni oltar kojeg je izradio mletački kipar G.M. Morlatier, ali zbog temeljnih priprema i uređenja grada prijenos sveca iz starog oltara kojeg je izradio Fra Bonino obavio se tri godine kasnije.

¹⁰ Pretpostavlja se da je film snimio kinooperator Josip Hall, a producent je bio Josip Bepo Karaman, vlasnik prvog kina u Splitu.

Obnovljena procesija trebala se održati već 1991. g., sve je za nju pripremljeno, ali je zbog neprekidne kiše svečanost održana u okvirima kojima se kretala pedesetak godina: kratak ophod i misno slavlje u katedrali. Od 1992. g. procesija ponovno obilazi grad u punom sjaju.

Sajmeno okupljanje

Nakon procesije počinjalo je trgovanje i zabavni dio proslave. Tog dana Split je sličio na veliki sajam i zabavište, gdje svatko može nešto pazariti i zabaviti se. U tim danima je grad želio živjeti punim životom, doživjeti što više veselja, pjesme, igre i raznovrsnih natjecanja.

Cijeli grad je bruja od mnoštva ljudi koji su kružili ulicama, gurali se, glasno cjenkali, dok su djeca trubila u svoje, netom kupljene *svirce* (svirala) od drveta, papira i keramike. Naime, svako dijete je toga dana imalo svirak i zviždalo do mile volje, a roditelji su smatrali svojom dužnošću da djeci kupe svirke: *Muči ti Fabjanko mali, kupiču ti na sv. Duju svirak - To moš čut i deve miseci prin sv. Duje*, piše Marko Uvodić u 'Duji Brbljavcu' za Sudamju 1940. g.

Glavni dio trgovačke ponude na *fjeri* bio je smješten na obali - Rivi, kasnije na Pazaru i pod istočnim zidom Palače. Tu su trgovci podizali improvizirana prodajna mjesta - banke i šatore, a seljaci iz splitske okolice, svoje proizvode su uglavnom izlagali na kamenom zidiću - *bankini* ili naslagane po zemlji. *Pujizi* (Talijani iz Puglie) koji su i inače svojim brodicama dolazili prodavati u Split, bili su ovdje obavezno na Sudamju prodavajući južno voće i povrće, žitarice i keramičko posuđe - a tezge su im bile sama plovila (Vujnović, 1989:55).

Uz bogat asortiman robe bila je i široka lepeza geografski rasprostranjenih lokaliteta iz kojih je roba dolazila (Vujnović, 1989:55).

Dolazili su trgovci iz Slovenije s ponudom raznovrsnog sitnog kućnog pribora kao što su tave, posude za sol, gradele, zdjele, tanjuri i vrčevi s natpisima, te mišolovke i krletke za ptice, dok su do prvih desetljeća 20. st. dolazili Riječani koji su prodavali veće predmete od drva, kao što su škrinje, stolovi, sjedalice i sl. te Kranjke iz Like koje su nudile pletenu robu i kotun (pamuk, tekstil) na metre. Bilo je trgovaca iz Bosne koji su prodavali kovačke proizvode za kućanske i poljodjelsko stočarske potrebe, tepihe, servise za kafu, ali i slatkiše (halvu i rahatlokum) između dva

svjetska rata koje Splitsani baš nisu voljeli (Božić-Bužančić, 1983:104, Bezić, članak u Novo doba, 1935:4).

Pazar, kao jedno od mjesta na kojem je bila tržnica, bio je prepun seljaka koji su prodavali svoje proizvode. Živu trgovinu, u kojoj bi se iznimno našlo i ponešto stoke sitnog zuba pratilo je glasno pogađanje karakteristično za seoske sajmove. Krupna stoka se nije prodavala osim magaradi koje bi Ličani dotjerali u krdima, pa tako Ivan Kovačić opisujući ovaj blagdan među ostalim kaže: *...jer se po Rivi i po Pazaru moglo kupit svega ča ti srce zaželi. Jedino se tega dana ni prodavalo blago velega zuba, ven blago sitna zuba, ka ča su janjčići, kozlići, koji pulastar¹¹ i praščići* (Kovačić, 1971:226).

Najviše prodavača bilo je iz Dalmatinske zagore, naročito iz okolice Sinja, koji su nudili svoje rukotvorine (narodne torbe, tapete, pletene košare). Među njima su bili najpoznatiji drvorezbari iz sela Zelova i lončari iz Potravlja. Od zelovskih proizvoda najviše su se prodavale vile i grablje, *čivile* (drvena držala za *mašklin* i motike), potom predmeti za kućnu upotrebu kao što su *žbanje* (drveni sud u kojem se drži i prenosi piće), maštila (vrsta vjedra za pranje robe) i druge drvene posude i pribor. Od te nekoć raznovrsne ponude ostalo je danas uobičajeno da se žena treba vratiti barem s jednom kupljenom drvenom kuhačom jer... *toga dana svatko mora nešto pazariti, nositi u ruci barem jednu drvenu kašiku, inače bi izgledao kao bijela vrana* (Radica, 1985:342).

Zelovčani su još nudili ukrašene drvene kamiše za lule, kutijice za duhan i drugi pušači pribor, male drvene češljeve, svirke s likovima raznih životinja, te druge *zjogatule* (igračke) od kojih je do naših dana ostala popularna ptica - klepetaljka (možemo je naći u obliku ptice i leptirića na štapu s dva kotačića). Neki majstori iz Zelova prodavali su još glave za lule od zemlje gnjile. Izrađivali su ih po drvenim kalupima obloženim kositrom, na vrlo primitivan način. Prema oblicima Zelovčani su razlikovali nekoliko vrsta lula: *delašicu, pejarku, diljanicu i cvitaću*. Sačuvala se izrada tih lula koje u obliku stilizirane ljudske glave možemo danas naći na sajmu.

Drugu grupu tradicijskih proizvoda činilo je posuđe raznih oblika od terakote iz sela Potravlja kod Sinja. Ono je bilo namijenjeno uporabi na otvorenom ognjištu, a od različitih posuda najpoznatije su bile lopiže, teče i lonci. Lončari iz Potravlja nudili su i veće posude koje su se koristile kao spremnice (ćupovi), te zvonolike poklopce (peke) za pripremu kruha na ognjištu. Osim

¹¹ pulastar-talijanski pile

toga seljaci iz splitske okolice donosili su na prodaju torbe drvenih balota (buća), za igru koja je naročito danas popularna u Splitu. Nudili su se još i *mašklini* (trnokop, kramp), *kosiri* (poljsko oruđe kojim se reže - siječe trava i sl.) i motike.

Proizvođači su još dolazili i iz Imotske krajine (bižuterija), Poljica (drvene alatke), istočne Slavonije - Vinkovci (vez), Janjevci iz Kosova (nakit), te iz sjeverne Makedonije (tepsi).

Stanovnici iz primorskih mjesta Trogira, Kaštela, Solina, Omiša, Makarskog primorja i s otoka Šolte, Brača, Hvara i Zlarina dolazili su gotovo isključivo zbog kupovine (Vujnović, 1989:55).

Sajamska ponuda obuhvaćala je dakle, za svakog ponešto: kućne potrepštine za žene, poljodjelski i stočarski alat za muškarce, pribor za pripremanje hrane, te igračke i svirce za djecu.

Splitske obitelji, kao i članovi obitelji došljaka, grupe rođaka i prijatelja, zajedno su šetali kroz grad, razgledavali grad, kupovali neophodne sitnice, kojih inače nije bilo na prodaju.

Zabava - cirkusi, turniri, sportovi

Nakon kupovine, slijedila bi zabava, koja je nuđena na svakom koraku. Na zapadnom djelu Rive bili su smješteni cirkusni šatori u kojima su prikazivane razne neobičnosti: koza s dvije glave, bradate žene, patuljci, a akrobati i atlete su pokazivali svoje vještine i snagu, kao npr. kidanje lanaca. Bilo je tu streljana, ruleta, tzv. veduta ili panorama.¹²

Za djecu su bili atraktivni *ringišpili* (vrtuljci) s drvenim konjićima ili sjedalima drugih oblika (slično kao i danas), pokretali su ih besposleni momci ili djeca uz nagradu da se par puta i oni zavrte. Održavale su se i predstave diletanata. Reklama za to nije bila potrebna.

Dovoljno je bilo objaviti u dnevnom tisku da će govorit Duje Balavac (Mate Bonačić) i publika je hrlila na predstavu (Borčić, 1999, Split na Sudamju). Viteške igre i turniri koji se u Europi njeguju od 11. st. njegovale su se i u Splitu i natjecanja bi se posebno upriličila za Sudamju. Od raznih igara u Splitu je u prošlosti bila omiljena prastara i vrlo slikovita igra moreška, pa se igrala i na Sudamju. Spominje se tu još u 16. st. a 1770. g. igrana je u izuzetno svečanoj atmosferi Sudamje kada su se prenosile

¹² Vedute-fotografije na staklu, slične dijapozitivima, u njih se gledalo kroz rupe na koje je bilo montirano povećalo na zidu ili na sajmovima na šatorskom platnu. One su prikazivale velike gradove i njihove spomenike, te razne pomorske bitke. S dolaskom kinematografa 1907. g. gube aktivnost.

moći sv. Dujma. U Splitu su je, izgleda, redovito izvodili obrtnici, u dućanima su se u 18. st. čak prodavali i rekviziti za nju. Igra se još početkom 19. st., te pada u zaborav (Vujnović, 1989:54).

Početkom 19. st. su se na Rivi organizirale utrke mladih pučana, a za nagradu koja se dijelila iz komunalne kase. Te su se utrke zvale *corso del pali*, ali smatra se da je to bila alka pješice.

Za vrijeme Venecije se, za regate i nagradne turnire, dodjeljivala kao nagrada *čoja* (komad crvene tkanine) i *zendalina* (fina tkanina ili vrsta marame), trag toga je ostao u Sinjskoj alci (Božić-Bužančić, 1982:156-157). 1826. g. spominje se igra kukanje¹³ koja je ugašena krajem 19. st.

Običaj održavanja utrka mladića na obali i narodnih plesova uz dodjeljivanje nagrada, živost u dućanima i dolazak brojnih stranaca spominje i nepoznati izvjestitelj oko 1806. g. (Duplančić i drugi autori, 2004:97). U ranijim stoljećima održavale su se na ovaj dan regate i razne svečanosti na moru, što je sasvim logično s obzirom na geografski položaj. O tim regatama nema nikakvih podataka, tek je nešto više podataka ostalo o regati iz 1767. g. u kojoj su sudjelovali Splitsani i Makarani. Natjecali su se od otočića Mrdulje kod Milne na Braču, pa do splitske luke. Pobjednici su bili Makarani. Zadnja regata koja se spominje je ona 1825. g. u Kronici splitske Gimnazije. Regate se ponovno održavaju u ovom stoljeću, s obnovom Sudamje. U stilu sportske tradicije, na taj dan u Splitu počinjala je sezona sportova na moru. Tako su veslački klub Gusar i plivački klub Jadran toga dana započinjali svoje pripreme, a Hajduk i Split, te ostala nogometna društva pozivala su u goste nogometne klubove drugih gradova, pa su na taj dan održavali utakmice (Marović, 1990:76-77). Za napomenuti je da je u 20. st. nogomet ostao uglavnom jedini od sportskih natjecanja koja su nekoć pratila Sudamju. Tradiciju natjecanja u trčanju dvadesetih godina 20. st. održavao je samo jedan trkač, dugoprugaš Ante Ružić Bačo (1883-1936). Lagano odjeven, u kratkim bijelim hlačama i majici preko koje bi stavio plavu svilenu vrpcu, ispunjenu odličjima, trčao je Bačo redovno svake godine na Sudamju po Rivi, te oko fontane i nasada, više od dva sata da pokaže svoju izdržljivost.

¹³ Kukanje-igra se tako da se na vrhu jednog ili dvaju stupova često namazanim lojem objesi nagrada, najčešće novac ili neko jestivo-pršut. To je vrsta mornarske igre, jer su stupovi predstavljali jarbole. Mladi jaki momci pokušavali su se popeti, padali su, ponovno se penjali i time izazivali veselje, smijeh i odobravanje gledalaca. Onaj koji je došao prvi do vrha njegova je bila nagrada. Smatra se da potiče iz Venecije.

Trčeci oveći krug 330 puta prešao bi 42 km. Bačo bi preko dnevnog tiska pozivao sve one koji se s njim žele natjecati u ustrajnosti. Na kraju utrke ljudi bi mu u ispruženu kapu bacali novčanice, banice, a neki osjećajni i srebrne krune (Radica, 1985:343).

Vlaško kolo

Na Pazaru i Pjaci se u poslijepodnevnim satima plesao *splitski ples*, te *vlaško kolo* koje je predstavljalo poseban spektakl. Kršni momci i djevojke iz Dalmatinske zagore u narodnim nošnjama izvodili su svoje tradicijsko vlaško kolo uz pratnju autentičnih glazbala (*dipala i svirala*) i snažnog pjevanja - *ojkanja*, stvarajući štimung Zagore, morlaka, koji su junački ponijeli na svojim leđima glavni dio pobjede i oslobođanja naših krajeva od Turaka (Božić Bužančić, 1983:110).

Kako je taj ples Zagore kao dječak doživio Splitsanin Ivan Kovačić govori sljedeći citat: *Ojkadu, vojkadu i cijučedu i digod, a to je u njiovom vlaškon kolu češće, naglo odbijedu pa pritisnu i nikad nisi siguran kad ćeš biti bačen na šaliž¹⁴ i plesači te izgazit ka konji snope šenice na guvnu* (Kovačić, 1971:228).

Šarena slika sajma-smotra folklor

Sliku sajma nadopunjavala je šarolikost odjeće prisutnih. Građani Splita su nastojali da na Sudamju budu što ljepše i svečanije odjeveni. Sudamju su doživljavali kao prvi dan ljeta, pa su u znak početka ljetnog stađuna oblačili laganiju odjeću, žene su skidale kapute, mantele i čizme i odijevale ljetnu odjeću, a pokoja bi uzimala ventulu i lumbrelin (ventula-lepeza za hlađenje, lumbrelin-suncobran).

Stari je običaj bio da mesari i brijači za taj dan oblače potpuno novu odjeću, dok su ostali građani u grad dolazili u svečanim odijelima. Bilo je poželjno imati barem koji novi detalj: maramu oko vrata, čipkani ili vezeni kolet (ovratnik), nove cipele ili opanke, rukavice. Bogatiji muškarci po prvi put su stavljali novi slamnati šešir *strijač*, a ostali *kanotjeru*. Djecu su odijevali u *marinere* (mornarski, tj. plavo bijeli kompleti) (Vojnović, 1989:55). Žene iz tadašnjih splitskih predgrađa Velog varoša i Lučca bile su odjevene u svečanu varijantu splitske nošnje. Ženska nošnja

¹⁴ šaliž-pločnik

rađena je od finih materijala (svile, pamuka, svilenog damasta). Sastojala se od kratkog crnog haljetka s rukavima-*kurtine*, te duge crne suknje-*brnice*, preko koje se vezivala *traversša*-pregača raznih boja s prednje strane, a straga *fjok*-mašna. Na duboki otvor *kurtine* na prsima stavljala se *berta* (ovratnik) koja je bila ukrašena bogatom pozamanterijom, te peturin-plastron koji se pričvršćivao ispod vrata. Na nogama su se nosile crne *gete* (cipele). Splićanka se voljela kititi zlatom: prstenjem, *rećinama*-naušnicama, *kadenama* oko vrata (deblji lančić) i lelujavim *tremantom* (trepetljike) u kosi. Ova raskošna odjeća pučanke iz nekadašnjeg splitskog predgrađa bila je dijelom sveukupnog građanskog ozračja u kojem su Splićani željeli biti svečanije odjeveni. Težaci su odijevali *surke* (sako), a na glavi su imali crvene kape.

Društveni i poslovni život bio je pojačan u vrijeme Sudamje, od sklapanja poslova i druženja, upoznavanja mladih, do prvog javnog pokazivanja budućeg mladog bračnog para u javnosti. Tada je mladi, u prisustvu svoje rodbine, isprošenoj djevojci kupovao dar koji je imao značaj vjereničkog dara. Tu su se ugovarale svadbe i javno iskazivale simpatije. Djevojka koja je primila na dar grotulje (niske lješnjaka i oraha), ogledalca i druge sitne ukrase, pristajala je time na budući brak. Momci su djevojkama iskazivali simpatije i na druge načine: npr. hvatajući se uz njih u kolo, ali i gađajući ih lopticama od papira i piljevine na gumu tzv. *baluni na laštik*. Ti su se običaji pretežno odnosili na okolno seosko stanovništvo koje je u velikom broju dolazilo na *fjeru* (Vojnović, 1991:4).

Tradicijska jela i pića na Sudamju

Nakon popodnevnog zvona građani bi odlazili na ručak koji se sastojao od uobičajene hrane *šufigane* (pirjane) *janjetine* s *bižima*, neki kod kuće sa ili bez gostiju ili u gostionice. U gostionicama su se nudile kuhane janjeće tripice, te kuhane janjeće nožice, koje su se posluživale *zalučene*-začinjene češnjakom (Vujnović, 1989:55). Oni siromašni sebi nisu mogli priuštiti takav jelovnik, ali je sigurno da su toga dana imali bogatiji svečaniji ručak nego u obične dane.

Vino je oduvijek bilo omiljeno piće, ali su se pila i razna bezalkoholna pića kao *kraker*, tj. *pašareta* (pjenušavi napitak od malina, naranče ili limuna), te slatki osvježavajući šabezo i granatina (napitak od nara). U građanskim kućama se služio *rožoljo* (maraskino), punč s nekoliko kapi *meštrala* (rakije s koromačom). Splićani su rado tih dana sjedili pred kavanama, koje

su već bile pripremljene za ljetnu sezonu, te pili omiljena pića. Popularna je bila i crna kava. Splićani su smatrali da svoje goste moraju počastiti pićem u kavani, restoranu ili gostioni dok su šetali gradom prije svečanog objeda (Petrić, 2003. članak Memento).

To je bio i početak sezone sladoleda, a prodavale su se i prve trešnje, šparoge, jagode, artičoki, bob, itd.

Kolači koje su mijesile žene splitskih varoši bili su u obliku koluta od tijesta s anisom, a prodavali su se u košarama ili nanizani na konopac. Žene iz Zagore prodavale su grotulje, orahe ili lješnjake nanizane na konop u obliku vijenca. Danas se ta tradicija potpuno izgubila.

Tombola

Najpopularnija zabava svakako je bila igra na sreću - tombula, koja se počela igrati polovicom 19. st. Igrala se u korist Karitasa. Odvijala se redovito u popodnevnim satima i to na Rivi na tri velika panoa, s brojevima 1-90, postavljena na različitim mjestima. Kartele (kartoni s brojevima) prodavale su se dan-dva ranije. Igrali su je svi bez obzira na rang. Igrači bi prekrili cijelu obalu i zaposjeli sve kavane. Pojedinačne brojke imale su nazive: npr. broj 22 - sveta Mande, jer je blagdan sv. Magdalene 22. srpnja, broj 90 - nono (djed u Dalmaciji), broj 77 - ženske noge. Brojeve bi vadila djeca iz sirotišta. Po izvlačenju svakog broja zaspivala bi truba, a dvojica omiljenih šaljivih likova, npr. škovacina (smetlara) i trkač Ante Ružić-Bačo ili dvoje djece, trčali bi Rivom u dva pravca izvikujući broj. Dobivala se *terno*, *cinkvina* i *timbula*.

Vrhunac igre bio je kad bi se javio dobitnik *cinkvine*, a pogotovo kada bi se javio dobitnik svih brojeva kartice, tj. tombule. Cijela igra bila je praćena burnim reakcijama sudionika, pa je bila naročito temperamenta i bučna. Često bi se događalo da bi komisija utvrdila kako je razdragani dobitnik krivo čuo broj pa bi poništila njegovu pobjedu, a tek tada je nastajao urnebes rujanja i zviždanja. Tombula je bila nada i uzbuđenje za siromašan svijet jer je tada glavni zgoditak za lokalne prilike bio primamljiv. Ali tada nisu ljudi dolazili samo radi glavnog zgoditka, već da uživaju u toj kolektivnoj igri i zabavi. Kada bi zgoditak dobio neki stanac (furešt) Splićanima je bilo krivo, pa bi iskalili bijes zviždući dobitniku i psujući komisiju koja je pratila regularnost igre.

Opis tombule s rezultatima iz 1930. g. donosi novina Novo doba. Splitska je tombula bila zanimljiva i kao motiv za razglednice. Završetak tombule bio je i službeni završetak proslave. Od 1992. g.

tombula je neizostavni dio današnje Sudamje. Postoji samo jedan pano, a brojevi se izvikuju preko razglasa.

Završetak slavlja

Čim bi završila tombula parobrodi su sirenama dozivali svoje putnike da je vrijeme za povratak kućama. Svi su žurili natrag. Brodovima su se vraćali gosti iz Brača, Makarske, Trogira, Kaštela, Marine i sa Šolte. Kaštelani su dolazili i posebnim vlakom, dok su Sinjani odlazili kočijama i sinjskom željeznicom (rerom) - koja za ovaj dan ima dva vagona više nego obično. Ostali su se vraćali karovima ili na magarcu (Radica, 1985:349).

Splićani su nastavljali večernju šetnju sve do odlaska u kazalište, gdje se između dva rata obavezno davao Tijardovićev Splitski akvarel čiji se treći čin odvija upravo na fjeru sv. Duje, drugi su odlazili u gostionice, nastojeći da taj dan završe veselo.

Uz Sudamju tog razdoblja vezani su i neki događaji: 1891. g. izašao je prvi broj Pučkog lista, uoči blagdana 6. svibnja 1893. g. otvorena je zgrada kazališta, a 1944. g. je održana osnivačka skupština za obnovu Hajduka na Visu.

Sudamja u dnevnom tisku i šaljivim listovima

Dnevni tisak je pratio događaje uz blagdan gradskog zaštitnika bez obzira jesu li novine bile narodnjačke ili talijanaške, tj. autonomaške. Narod od 1890. g. donosi produžni članak u kojem nabraja lijepi vatromet, procesiju, kolo na gradskom trgu i tombolu. U šaljivom tonu na splitskom dijalektu Marko Uvodić piše o Sudamji u listu Sloboda od 1913. i dočarava proslave uoči 1. svj. rata. Još jedan članak, vjerojatno također Uvodićev, tiskan je u novinama Jadranska pošta 1932. g., a zajedno s prethodnim nudi živopisnu sliku tadašnje Sudamje.

Odmah na početku talijanske okupacije, počele su izlaziti novine San Marco koje su tiskane u hrvatskom i talijanskom izdanju. U broju od 1941. g. izvještavaju da je radi iznimnih prilika ove godine izostala procesija, ali da je sajam bio poprilično živ, iako ga općina nije službeno proglasila, dok je tombola izostala. U poslijeratnom razdoblju Sudamja nestaje s novinskih stranica, da bi se u punom sjaju vratila 1991. g., zajedno s obnovom proslave blagdana sv. Dujma. U Slobodnoj Dalmaciji od 7. svibnja 1991. g. objavljen je prilog Sveti Duje koji od tada izlazi svake godine.

Sudamja s njenim sajmom, tombolom, zabavama, vrtuljcima, osebnim likovima itd. je bila poticajna za karikaturiste i sastavljače duhovitih i satiričnih pjesama čiji su radovi objavljivani u splitskim šaljivim listovima prve polovice 20. st. Neki od njih bili su prilagodni i izašli su samo jednom, poput Duje Grintavca od 1914. g. i Duje Brbljavca od 1940. g. Najpoznatiji među šaljivim listovima bio je Duje Balavac koji je s prekidima izlazio od 1908.-1923. g. Drugi istaknuti *listić za visti i šalu* bio je Štandarac, koji je izlazio od 1935. do 1941. g. Danas nema takvih listova.

OPADANJE FJERE

Obilježavanje Sudamje kao svjetovnog običaja zamrlo je nakon 2. sv. rata. U vremenu nesklonom crkvenim manifestacijama potpuno su ukinuti vanjski građanski dio proslave, osim djelomičnog trgovanja, dok su velike vanjske crkvene svečanosti i tradicionalna velika procesija gradom svedene na uski dio kruga crkve sv. Duje. Igranje tombole izašlo je iz običaja 60-tih godina, a od 50-ih godina sezona sporta ne počinje na taj dan. Ranije navedene vrste zabava nisu se više održavale. Ipak se Sudamja u cijelosti nije ugasila. Svedena na samo trgovanje održala je ipak tradiciju okupljanja i druženje zahvaljujući novodoseljenima iz ruralnih krajeva, koji su baš zahvaljujući sjećanjima na nju zainteresirani za očuvanje upravo trgovačkih komponenti iz sklopa tog sajma.

SUDAMJA DANAS

Od 1992. g. Sudamja se slavi u nekadašnjem originalnom obliku, a sveti Duje je ponovno našao svoje mjesto u najvišem aktu grada, njegovu Statutu.

Svjetovni program održava se par dana uoči blagdana, sportaši se natječu u svim kategorijama i disciplinama (održavaju se teniski turniri, turniri u uličnoj košarci na Rivi i malom nogometu, u pikadu, biljaru i sl.), kulturnjaci otvaraju i po nekoliko izložbi na dan, predstavljaju se nove knjige, održavaju koncerti, čini se da svatko svoju manifestaciju želi rasporediti neposredno pred svečev blagdan, dobiti njegov blagoslov za projekt. 1992. g. održana je jedna od najmasovnijih manifestacija, pješačka utrka za sve građane, zamišljena kao pučka procesija u dužini od tri i pol kilometra. Utemeljena je i jedna nova tradicija, uspon na kampanel (zvonik) sv. Duje i vješanje hrvatske zastave.

Balotaška natjecanja, veslačke regate startale su za novu tradiciju Sudamje. Utemeljena je i nova sportska disciplina - šah. Dodjeljuju se nagrade zaslužnim građanima. Po gradu pjevaju klape, sve vrvi mnoštvom naroda, vraća se običaj kupovanja djeci sviraka i klepetaljki, ali to nema značenje kakvo je imalo kod djece staroga Splita, koja su živjela za dan sv. Duje. Uz veliku misu, procesiju i tombolu, jedan od simbola splitske fjere je i sajam, još od davnina najmasovniji trgovački skup na otvorenom.

Sve do 30-ak godina prodavači su ujedno bili i proizvođači robe koju su donosili, a danas su sve više samo posrednici između proizvođača i kupaca. Današnji proizvođači- prodavači od tradicijskih proizvoda nude još: glinene lule, drvene drške za motike i sjekire, opanke, košare, noževe, metalne peke, igračke, te lazanjure (valjke za tijesto), fregače (daske za pranje), batove za meso, gradele, sita, pitare (zemljane posude za cvijeće), bruškine (četke za ribanje poda).

Potravljeni i Zelovčani još su uvijek radionice tradicijskih uporabnih predmeta od drveta (alatke) i od zemlje (posuda). Pojavom i širenjem vikendaškog turizma, te obnavljanjem ognjišta u napuštenim roditeljskim domovima Dalmatinaca sve više se traže peke. Razloge možemo tražiti u nostalgичnom vraćanju korijenima, ali i prerastanju tradicijske hrane u nesvakidašnji specijalitet (Vujnović, 1989:57). Zagorci još prodaju balote (buće) i bukare (drveni sudovi za ispijanje vina u konobama), ali ih više ne vidimo odjevene u tradicionalne nošnje Dalmatinske zagore. Proizvođači - prodavači iz Hrvatskog zagorja prodaju najviše drvene proizvode kao što su klepetaljke, čegrtaljke, kuhače, svirke, frule, bruškine, lazanjure, drvene bančiče (male stolce) i ostale tradicionalne drvene proizvode, kojih danas ima obilato na sajmu. Iz Međimurja ima najviše pletenih stvari od šiblja - drvenih stolica, stolova, stalaka za novine i sl. Kovači iz Bosne dolazili su do ovog rata, nema ni Slovenacca. Više nema ni Slavonki koje su prodavale svoj (ručni i strojni) vez šupljika prilagođen dalmatinskom tržištu, te jastučnice smanjene veličine prema ovdašnjim standardima i navlake za perjanice, a mogle su se naći na sajmu osamdesetih godina 20. st.

Ostali preprodaju robu koju su kupili na veliko, najviše tekstilnu robu, jeftinu bižuteriju i plastične igračke masovne izrade bez veće kvalitete. Novina na sajmu su proizvodi od plastike (plastične igračke, zdjele, maštali i razne druge potrepštine pogotovo za kućanstvo).

Osim ovih promjena, osuvremenjuju se i popratni detalji, te su reklamni suncobrani posve zamijenili nekadašnje platnene nadstrešnice. Ipak se i u načinu izlaganja zadržalo nešto staro, poneki od predmeta koje su izradili sami prodavači izlažu se položeni na tlo, bilo izravno bilo na prekrivače ili vreće, prvenstveno balote i peke. Ostala roba, tradicijska i suvremena, izlaže se uobičajeno - na tezgama. Nema više tradicijskih jela i pića koja su bila karakteristična ranijih godina, niti karakterističnih kolača, na Rivi se jedino nude tu i tamo fritule (stari dalmatinski kolač koji se spravlja na Božić). Na zapadnoj strani Rive peču se čevapi (na što Splitski grintaju - negoduju), Bračani vrte na ražnju bračke janjce, u novije vrijeme se nude i srdele čime se nastoji Sudamji dati mediteranski štih.

Međutim, brža urbanizacija započinje od druge polovice 20. st., ekonomski razvoj, rast standarda, dobre mogućnosti komunikacije, pridonijele su stalnom trgovanju, pa je Sudamja u tom dijelu izgubila primat i svoju poslovnu važnost, ali dijelom i svoju raskoš, osobito istaknutu u uspoređivanju sa svakodnevnim životom prošlih stoljeća.

Danas je njezin primat ipak više na raznim društvenim i sportskim događanjima, te na procesiji, kao centralnom događaju, što potvrđuje Sudamju kao pojavu pučke pobožnosti, kojom grad Split iskazuje svoj identitet.

ZAKLJUČAK

Sveti Duje je već stoljećima zaštitnik grada Splita. Različite generacije kroz povijest na različite su ga načine slavile, svaka generacija je dodala ili uzela nešto svoje. Kada danas plovimo povijesnim bespućima uočavamo mnogobrojne promjene u odnosu na nedaleku prošlost. Mogli bismo pronaći niz subjektivnih i objektivnih razloga iščeznuća pojedinih običaja, no dio njih ipak je do danas sačuvan, ako ne u obredima, onda u pričama, pjesmama i muzejima koji svjedoče o vremenu koje je prošlo i koje nam je ostavilo velike tragove.

Za svetog Duju čuje se i puno dalje od Splita. Dolaskom demokratske vlasti u Hrvatsku, misni obred na dan svetog Duje prenosi se putem medija, pa cijela Hrvatska na neki način slavi taj blagdan i zna za njega, njegovo značenje, pa vidimo u tome jednu novu dimenziju. Mediji čine svoje. Od mnoštva običaja, mediji čine globalnu feštu. Time se gubi čar dana kada se sv. Duje slavio u Splitu s nizom popratnih događaja koji su te dane činili bogatijima u

odnosu na drugi dio godine. Gubi se čar ljepote koja je izvirala iz naroda koji je živio za taj dan, naroda koji se cijele godine pripremao za taj dan. Globalizacija je zahvatila i običaje kojima smo stoljećima bili vjerni. Pod pritiskom ih mijenjamo i prilagođavamo novim vremenima uvijek žaleći za prošlim danima kada je sve bilo jednostavnije i ljepše.

Dijelovi koji su očuvani predstavljaju neprocjenjivo blago kraja i države po kojem je grad, narod i država prepoznatljiva u svijetu kao što je Split prepoznatljiv po svetom Duju. Što je sv. Duje značio za Split i njegove građane najbolje govori poznati splitski publicist Miljenko Smoje povodom obnavljanja fjere sv. Duje 1991. g.: *Virujte mi da nikad, nikad u svome viku nisam trevija Splitsanina koji govori kontra svetoga Duje. Čan ni Splitsani najžešći komuništi nisu bili kontra sv. Dujma. Kako će bit kad in je sveti Duje bija drag, mrzit njega, značilo bi isto ka i mrzit rodni grad.*

Danas se splitski svetac i zaštitnik ponovno štuje i slavi, on slobodno šeta ulicama svoga grada s kojih je bio protjeran skoro pedeset godina. Svake godine mu njegovi sugrađani priređuju veliko slavlje i odaju počast. Jer oba starca i Dujam i njegov grad, to zaslužuju.

Literatura

- BORČIĆ, G. 1999. Split na Sudamju, Muzej grada Splita
- BOŽIĆ BUŽANČIĆ, D. 1983. Sudamja (Sajam sv. Duje) u Splitu kroz stoljeća, Kulturna baština 14, Split, str. 102-111
- BOŽIĆ BUŽANČIĆ, D. 1976, Društveni i privatni život u Splitu od konca XVII st. do pada Mletačke republike: doktorska disertacija
- BOŽIĆ BUŽANČIĆ, D. 1982. Privatni i društveni život Splita u 18 st., Zagreb, Školska knjiga
- DUPLANČIĆ, A., IVANIŠEVIĆ M., KOVAČIĆ, S. 2004, Sveti Dujam, Split, Crkva u svijetu
- KEČKEMET, D. 1960, Počeci kinematografije i filma u Dalmaciji, Muzej grada Splita, sv. 18, str. 13-17
- KEČKEMET, D., JELAVIĆ, A. 1995, Split sa starih razglednica, Pula
- KEČKEMET, D. 1990, Zbivanja u Splitu i u svijetu u kronici splitske Gimnazije 1817-1868., u: 290 godina Klasične gimnazije u Splitu 1700-1990, Split, Književni krug
- KOVAČIĆ, I. 1971. Smij i suze starega Splita, Split, Lukana, str. 220-233
- MAROVIĆ, D. 1990, Povijest sporta u Splitu, Split, SIZ fizičke kulture općine, str. 76-77
- PERIĆ, P. 2003, Splitski memento, članak, Split, „Slobodna Dalmacija“
- RAPANIĆ, Ž., IVANIŠEVIĆ, M. 1997, Sveti Dujam, Split, Biblioteka Buvina
- RADICA, B. 1985, Salona i Split, poglavlje Sudamja, Split, Logos, str. 337-349

SMOJE, M. 1991, Sveti Duje, ča te lipa fjera, članak, Split, „Slobodna Dalmacija“

ŠIMUNDŽA, D. 2004, Sv. Dujam u vjeri i kulturi, članak, Split, „Slobodna Dalmacija“

UVODIĆ, M. „Drugovačiji dani“, članak u: „Duji Brbljavcu“ za Sudamju 1940.g. u: Sveti Duje ča te lipa fjera, Split, Marjan tisak, 2004.

VOJNOVIĆ-TRAŽIVUK, B. 2004. Pučka obilježja blagdana sv. Dujma u Splitu, članak, Split, Glas koncila br. 19, str. 8.

VUJNOVIĆ, R. 1991. Sudamja-pučki blagdan, Muzej narodne revolucije Splita, str. 3-4

VUJNOVIĆ, R. 1989. Fjera sv. Duje - Sudamja nekad i sad, Etnološka tribina 12, Zagreb, str. 51-62

VUKOVIĆ, M. 2002. Svetog Duje anđeli, Split, Hrvatsko kulturno društvo Napredak

Pregled tiska „Slobodne Dalmacije“ u periodu od 1960-1980, te od 1990. do 2004. g.

Serijski članak iz Glasa koncila br. 19 od 9. svibnja 2004.

Statut grada Split, Službeni glasnik grada Split, br. 11 od 29. 12. 1993., str. 2-3

Razgovori sa starijim Splićanima o običajima za Sudamju

SUDAMJA – THE FEAST OF ST DOMINUS

(Summary)

St Dominus has been the patron saint of Split for years. Various generations through history celebrated St Dominus in different ways, each generation added something specific for their time. Sailing through history we notice many changes in relation to recent past. We could find a number of subjective and objective reasons for the disappearance of certain traditions. However, some of them are still preserved, if not in the ceremonies, then in the stories, songs and museums which testify the time that has passed and left us large traces.